

MONUMENTA AERE PERENNIOIRA

ANNA TARWACKA

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

SŁOWA Z MOWY MARKA KATONA NA TEMAT SPOSOBU
ŻYCIA I OBYCZAJÓW DAWNYCH KOBIET; ORAZ O TYM,
ŻE MĄŻ MIAŁ PRAWO ZABIĆ ŻONĘ PRZYŁAPANĄ NA
CUDZOŁÓSTWIEAULUS GELLIUS, 'NOCE ATTYCKIE' 10,23
TEKST – TŁUMACZENIE – KOMENTARZ

Aulus Gellius często przywoływał dawne obyczaje i normy prawne, ukazując obraz społeczeństwa w okresie republikańskim. W komentowanym fragmencie, odnosząc się do mowy Katona Starszego wygłoszonej w 184 roku p.n.e., Gellius przypominał dawne przepisy dotyczące zachowania kobiet, szczególnie w kwestii zakazu picia wina oraz surowych konsekwencji cudzołóstwa.

AULI GELLII 'NOCTES ATTICAE' 10,23

VERBA EX ORATIONE M. CATONIS DE MULIERUM VETERUM VICTU
ET MORIBUS; ATQUE INIBI, QUOD FUERIT IUS MARITO IN ADULTERIO
UXOREM DEPREHENSAM NECARE

1. Qui de victu atque cultu populi Romani scripserunt, mulieres Romae atque in Latio aetatem abstemias egisse, hoc est vino semper, quod „temetum” prisca lingua appellabatur, abstinuisse dicunt, institutumque ut cognatis osculum ferrent deprehendendi causa, ut odor indicium faceret, si bibissent. 2. Bibere autem solitas ferunt loream, passum, murrinam et quae id genus sapiant potu dulcia. Atque haec quidem in his, quibus dixi, libris pervulgata sunt; 3. sed Marcus Cato non solum existimatas, set et multatas quoque a iudice mulieres refert non minus, si vinum in se, quam si probrum et adulterium admisissent. 4. Verba Marci Catonis adscripsi ex oratione, quae inscribitur de dote, in qua id quoque scriptum est in adulterio uxores deprehensas ius fuisse maritis necare: „Vir,” inquit, „cum divortium fecit, mulieri iudex pro censore est, imperium, quod videtur, habet, si quid perverse taetrequae factum est a muliere; multatur, si vinum bibit; si cum alieno viro probri quid fecit, condemnatur.” 5. De iure autem occidendi ita scriptum: „In adulterio uxorem tuam si prehendisses, sine iudicio inpune necares; illa te, si adulterares sive tu adulterarere, digito non auderet contingere, neque ius est.”

AULUS GELLIUS, „NOCE ATTYCKIE” 10,23

SŁOWA Z MOWY MARKA KATONA NA TEMAT SPOSOBU ŻYCIA
I OBYCZAJÓW DAWNYCH KOBIET; ORAZ O TYM, ŻE MĄŻ MIAŁ PRAWO
ZABIĆ ŻONĘ PRZYŁAPANĄ NA CUDZOŁÓSTWIE

1. Ci, którzy pisali na temat sposobu życia i obyczajów ludu rzymskiego twierdzą, że kobiety w Rzymie i w Lacjum wiodły wstrzemięźliwe życie, to znaczy powstrzymywały się zawsze od picia wina, które w dawnym języku nazywano „temetum”, oraz że postanowiono, aby składały krewnym pocałunek w celu przyłapania, aby zapach stanowił wskazówkę, czy piły. 2. Podają dalej, że zwykły one pić wino z drugiego tłoczenia, wino z rodzynek, wino z przyprawami i inne tego rodzaju słodkie w smaku. I to jest rozpowszechnione w tych księgach, które wspominałem. 3. Lecz Marek Katon podaje, że kobiety były nie tylko potępiane, ale i karane w nie mniejszym stopniu, jeśli piły wino, co gdy dopuściły się czyny haniebnego i cudzołóstwa. 4. Dopisałem słowa Marka Katona z mowy zatytułowanej „O posagu”, w której zostało także napisane, że mężowie mieli prawo zabijać żony przyłapane na cudzołóstwie: „Po tym, jak mąż,” rzekł, „przeprowadził rozwód, dla kobiety sędzia pełni rolę cenzora, wydaje się, że ma władzę, jeśli coś zostało przez kobietę uczynione w sposób zły lub haniebny, jest karana, jeśli piła wino, jeśli z innym mężczyzną zrobiła coś haniebnego, jest potępiana”. 5. O prawie zabicia jest natomiast tak napisane: „Jeśli przyłapałbyś swoją żonę na cudzołóstwie, bez sądu zabiłbyś ją bezkarnie; jeśli ona [przyłapałaby] ciebie na cudzołóstwie lub niewierności, nie śmiałaby cię tknąć palcem i nie ma takiego prawa”.

KOMENTARZ

Przedmiotem zainteresowania Aulusa Gelliusa w tym fragmencie *Nocy attyckich* były przepisy prawne dotyczące zachowania kobiet i kar, które można było stosować za ich przewinienia.

Najpierw antykwarysta omówił zakazy dotyczące picia wina. Kobiety nie mogły pić *temetum*, czyli wina czystego, mocnego i nieprzyprawionego, wolno im było natomiast spożywać inne napoje na bazie winogron i rodzynek, także alkoholowe, ale z pewnością słabsze. Aby sprawdzać przestrzeganie zakazu, wprowadzono *ius osculi*, czyli prawo całowania kobiety przez krewnych. Według Katona picie wina było równie ciężkim przewinieniem, co cudzołóstwo. Pogląd taki znajduje analogię w przepisach *leges regiae*, gdzie Romulus miał uznać za przyczynę rozwodu właśnie cudzołóstwo, a także podmienienie kluczy do piwniczki z winem (Plut., *Rom.* 22 = *leg. reg.* Rom. 9). O tym, że kobieta przy zawarciu małżeństwa otrzymywała wszystkie klucze, z wyjątkiem tych od piwniczki z winem, poinformował Athenajos (10,440e-441b).

Następnie Gellius zacytował fragment mowy Katona *De dote*, czyli *O posagu*, który budzi wątpliwości interpretacyjne. Można mianowicie przypuszczać, że mąż przy rozwodzie był dla żony takim sędzią, jak cenzor i miał władzę, jeśli zrobiła coś niewłaściwie lub źle, być może w ramach sądu domowego (*iudicium domesticum*). Inna interpretacja zakłada, że to nie mąż miał prawo ocenienia jej postępowania, ale sędzia, który działał tak jak cenzor. Każdy z tych poglądów ma swoich zwolenników. Niejasność związana ze słowami *pro censore* wynika z tego, że nie wiadomo, czy odnoszą się one do męża (*vir*), czy do sędziego (*iudex*). Argumentem przesądzającym może być wzięcie pod uwagę zasad *consecutio temporum*. Rozumowanie Katona należałoby wówczas zinterpretować następująco: mąż, przeprowadziwszy rozwód, tracił prawo kontrolowania obyczajów byłej żony, w związku z czym funkcje „cenzorskie” wobec niej przejmował sędzia. Takie rozumienie tekstu potwierdza zastosowanie form czasowników: *fecit* to *indicativus perfecti activi*, a *est* – *indicativus praesentis activi*, co wskazuje wyraźnie na to, że rozwód został już dokonany, a ten, kto występuje w roli cenzora, działa teraz. Zdanie Katona wcale więc nie jest sprzeczne z tym, że to

mąż kontrolował obyczaje żony, ale uzupełnia tę informację o dodatkowe szczegóły. Ponieważ rozwiązanie małżeństwa przerywało władzę męża, sędzia mógł jeszcze ocenić zachowanie kobiety w trakcie trwania związku i – w razie potrzeby – pozbawić ją części posagu. Przytoczony fragment należałoby zatem przetłumaczyć następująco: „po tym, jak mąż dokonał rozwodu, sędzia działa wobec kobiety jako cenzor”.

W swojej mowie zatem Katon stwierdził, że w trakcie trwania małżeństwa mąż miał prawo reagować, nawet gwałtownie, na przewinienia żony. W przypadku przyłapania jej na cudzołóstwie mógł ją nawet zabić. Natomiast po rozwodzie prawo oceniania obyczajności kobiety przechodziło na sędziego.

Pojawia się jeszcze wątpliwość dotycząca tego, o jaki rodzaj postępowania chodzi. Katon zastosował dwa czasowniki określające stosowane wobec kobiety sankcje: *multitare* w przypadku lżejszych przewin (*mores leviores*), oraz *condemnare* w przypadku ciężkich przestępstw (*mores graviore*s). Nie ma również pewności, co do tego, które zachowania traktowano jako poważne wykroczenia, a którym nadawano mniejsze znaczenie. Problem ten także zależy od przyjętej interpunkcji. Za *mores graviore*s bez wątpienia uznawano cudzołóstwo. Jeśli chodzi natomiast o picie wina, nie wiadomo, czy odnosi się do niego czasownik *multitatur*, czy *condemnatur*. W ustawach Romulusa te dwa czyny były, jak się wydaje, traktowane z równą surowością (Dion. Hal. 2,25,6 = *leg. reg. Rom.* 7). Kobietom nie wolno było pić wina, między innymi dlatego, że uważano je za środek mogący prowadzić do cudzołóstwa, a także szkodzący przyszłemu potomstwu. Za uznaniem go za *mores graviore*s mogą zatem przemawiać regulacje *leges regiae*: przepis o karaniu przez męża wraz z krewnymi kobiety, która cudzołożyła lub piła wino oraz wspomniana już norma dotycząca rozwodów, a także kazus Egnatiusa Metenniusa (Plin. Mai. 14,89; Val. Max. 6,3,9; Serv., *In Verg. Aen.* 1,737; Tert., *Apol.* 6,4), który zabił swoją żonę przyłapaną na picu wina z beczki i został przez Romulusa uniewinniony. Najstarsze regulacje utożsamiały zatem te dwa rodzaje czynów. W kazusie opisanym przez Pliniusza Starszego (Plin. Mai. 14,90) kara dla żony za picie wina została opisana jako *dote multavit*, co oznaczało pozbawienie części posagu. Jeśli sformułowanie to jest analogiczne do tego, które zastosował Kato, należałoby

uznać picie wina za *mores leviores*, przynajmniej dla opisywanego przez Pliniusza okresu.

Drugi fragment mowy *De dote* dotyczy prawa zabicia żony, czyli *ius occidendi*. Według Katona mógł z niego korzystać wyłącznie mąż w przypadku przyłapania żony na cudzołóstwie. Natomiast kobieta nie była uprawniona do żadnej reakcji w razie zdrady ze strony męża. Pewną analogię do tego fragmentu stanowi monolog niewolnicy Syry z komedii Plauta *Kupiec* (Plaut., *Merc.* 817-828). Zgodnie z jej słowami, jeżeli żona przyłapie męża na cudzołóstwie, nie może nic zrobić, jest on bezkarny. Kiedy jednak ona potajemnie wyjdzie z domu, staje się to podstawą rozwodu. Gdyby to żony miały prawo dokonywać *repudium* w przypadku zdrady męża, więcej by było rozwodników niż teraz rozwódek.

Gellius omówił zatem na marginesie wygłoszonej w 184 roku p.n.e. mowy Katona dawne przepisy dotyczące moralności kobiet, szczególnie zakaz picia wina i kary za cudzołóstwo. Mąż miał prawo kontrolować zachowanie żony, a po rozwodzie funkcję tę przejmował sędzia, który mógł pozbawić kobietę części posagu. Najsurowsza norma dotyczyła prawa męża do zabicia żony przyłapanej na zdradzie, podczas gdy kobieta nie miała podobnych uprawnień wobec męża.